

Instrumentalizace památkové péče v českých zemích v druhé polovině 40. a v 50. letech 20. století

Kristina UHLÍKOVÁ; Michal SKLENÁŘ

ABSTRAKT: *Státní památková péče v Československu byla po 2. světové válce konfrontována s nepoměrně komplexnějšími a náročnějšími úkoly než v předchozím období. Převodem většiny památek ze soukromého do státního majetku dostala dříve nepředstavitelnou možnost u mnoha z nich ovlivnit výrazným způsobem jejich údržbu i využití. Současně však památkáři museli v podstatě bezmocně přihlížet devastaci řady jiných cenných památek, a to v případě pohraničního pásma nebo Severočeské hnědohorné pánve i cílené a plošné. Úloha státu se razantně proměnila nejen ve smyslu vlastnických vztahů, ale také vzhledem k nárokům kladeným na uchovávání kulturního dědictví, jeho prezentaci a vytváření památek nového typu.*

KLÍČOVÁ SLOVA: památková péče v 50. letech 20. století; kategorizace památkové péče; památkové rezervace; státní hrady a zámky

Instrumentalization of heritage conservation in the Czech lands in the second half of the 1940s and 1950s

ABSTRACT: *State heritage care in Czechoslovakia after the Second World War was confronted with tasks incomparably more complex and demanding than in the previous period. The transfer of most heritage properties from private to state ownership offered a previously unimaginable opportunity to significantly influence their maintenance and use. At the same time, however, conservationists had to look on, virtually helplessly, at the devastation of a number of other valuable heritage properties, even at the targeted and widespread devastation in the case of the border zone or the North Bohemian brown coal basin. The role of the state changed dramatically, not only in terms of ownership relations, but also in terms of the demands placed on the preservation of cultural heritage, its presentation, and the creation of new types of heritage properties.*

KEYWORDS: heritage conservation in the 1950s; categorization of heritage care; heritage reserves; state castles and chateaus

„V pantoflích filcových,
bruslíme, to se máme,
po hradech, po zámcích,
které jsou světoznámé.
Výklady zasvěcené,
předměty velmi cenné,
tuhle kápi nosil prý kat,
ničeho se nedotýkat,
ničeho se nedotýkat.“

Zdeněk Svěrák – Jaroslav Uhlíř: *Hrady a zámky*

Úvod

V červnu roku 1959 se konal v Praze Sjezd socialistické kultury, který měl po nejistotách spojených s předchozími lety opět ukázat jednotu a sílu „kulturní fronty“, a to s jednoznačným politickým a ideologickým vyzněním. Ústřední komise státní památkové péče v provolání ke sjezdu mimo jiné uvedla: „Do roku 1945 byla většina památek v majetku a užívání omezené vrstvy jedinců. Socialistická společnost je převzala do vlastnictví státu a svěřila

péči lidu. Tím vytvořila nové podmínky pro jejich zachování a všestranné využití. V nejširší míře je zpřístupnila a učinila je tak pro všechny pracující zdrojem poučení o dějinách naší vlasti a zákonitostech společenského vývoje. Kulturní hodnoty památek zušlechťují a obohacují citový i rozumový život člověka a jejich objektivní poznání může účinně pomáhat při odstraňování náboženských i jiných přetřeků, které ve vědomí některých lidí dosud zůstaly.

Je proto třeba, aby veškeré úsilí o zachování našeho památkového dědictví bylo vyvíjeno z ideových pozic marx-leninského světového názoru a s plným zaměřením na uplatnění všech společenských funkcí kulturních památek v organickém sepětí se socialistickou výstavbou našeho státu a s bojem o nového, socialistického člověka a jeho další šťastnou budoucnost.¹ Citované provolání obsahuje základní prvky určující soudobý přístup ke kulturnímu dědictví ze strany Československé republiky. Manifestuje se zde úloha státu v péči o „převzaté“ památky, které se díky této změně otevírají ši-

roké veřejnosti a slouží k poučení a výchově „nového socialistického člověka“ podle principů marxismu-leninismu. Ostatně „objektivní poznání“ slouží k překonávání dosud přetrvávajících přetřeků minulosti. Dále se zde hovoří o hodnotě památkového fondu a jeho využívání jakožto součásti budovatelského úsilí; implicitně lze tušit rovněž sdělení o stabilizaci památkové péče a jednotlivých objektů či předmětů nacházejících se nyní „v péči lidu“.

Památkáři zde tedy vystupují jako spokojení protagonisté etatistického konceptu, srozumění s jasným propojením památkové péče s ideologickým působením v rámci československé varianty komunistického totalitního panství. Uvnitř oboru ale nalezneme řadu dokladů o památkářích a systému památkové péče více či

■ Poznámky

1 Provolání Ústřední komise státní památkové péče ke Sjezdu socialistické kultury 1959, *Zprávy památkové péče* č. XIX, 1959, č. 1–2, s. 1.

méně úspěšně čelících nárokům jiných orgánů státní správy nebo zachraňujících kulturní dědictví navzdory nejrůznějším překážkám. V kolektivní paměti památkové péče se tak nachází velmi zřetelné napětí vycházející z postavení disciplíny po roce 1945 a po roce 1948, pro jejíž popis nepostačují klišé z veřejných projevů, byť tvoří neoddiskutovatelnou součást dobové praxe a část reality vystihují přesně. Následující studie jednak popisuje strukturální vývoj československé památkové péče po roce 1945, jednak se zaměřuje na konkrétní způsoby ideologického využívání památkového fondu v prostředí totalitního komunistického státu, který jej prostřednictvím určitých institucí spravoval a který si na vyznění jednotlivých prezentací – tak jako v jiných oblastech – vyhradoval monopol.

Konec 2. světové války přinesl stejně jako ve většině sfér života i v oblasti památkové péče klíčový zlom. Změnil se radikálně rozsah úkolů, které měla památková péče nadále řešit, přestože Československo ve srovnání s jinými evropskými zeměmi utrpělo minimální přímé válečné škody na památkách. Stát se postupně v několika vlnách vyvlastňování soukromého majetku v letech 1945 až cca 1950 stal vlastníkem či alespoň přechodným vlastníkem většiny nemovitých i movitých památek – nejvýrazněji z celého nově se tvořícího východního bloku.² Změnil se také přístup státních představitelů k památkové péči. Vzhledem k tomu, že státní podporu kulturní oblasti měly ve svém volebním programu všechny čtyři tehdy povolené politické strany, vítěznou komunistickou stranu nevyjímaje, nebylo možné nevěnovat vyvlastněným památkám pozornost. Po komunistickém převratu v únoru 1948 byla poprvé v československých dějinách do ústavy, tzv. Ústavy 9. května, vtělena proklamace, že „kulturní statky jsou pod ochranou státu. Stát dbá o to, aby byly přístupny všem“.³ Většina zainteresovaných odborníků s velkou nadějí očekávala slibované změny.

Strukturální aspekty

Prvním reálným odrazem těchto změn se stala v roce 1947 zřízená Národní kulturní komise (NKK), první instituce v československých dějinách, která převzala správu i zodpovědnost za adekvátní ochranu a kulturní využití alespoň části státem vyvlastněných památek.⁴ Během pětileté existence se zaměřila zvláště na zestátněná šlechtická sídla a jejich mobiliář. Zákon č. 137/1946 Sb., jímž byla zřízena, uvedl v život velmi důležitý a nebývale velkorysý status tzv. „státního kulturního majetku“, který mohly získat představiteli NKK a později jejich nástupci v zásadě na základě jejich odborného posouzení vybrané

nemovité i movité objekty kulturní povahy. Jádrem se stalo zpočátku 100 hradů a zámků vybraných z tisícovky historických šlechtických sídel českých zemí. Jejich správa příslušela NKK a posléze dalším památkovým orgánům. Kromě NKK stále souběžně existoval také Státní památkový úřad, který se soustředil na zbývající památky (mimo státní kulturní majetek), a Státní fotoměřický ústav zaměřený na dokumentaci památek. Koordinace celé sféry příslušela památkovému oddělení osvětového odboru ministerstva školství a osvěty, které spravovalo současně také agendu ochrany přírody.

Přílišné pravomoci NKK však z ní na počátku 50. let již činily špatně kontrolovatelný solitér, který navíc v jiných sférách státní správy neměl obdoby. V závěru roku 1951 byl tedy celý systém státní památkové péče reorganizován, a to se snahou o decentralizaci a přenesení většiny pravomocí z čistě odborných složek.⁵ Byly zrušeny národní kulturní komise a větší část jejich agendy přešla na krajské národní výbory. Státní památkový úřad byl přeměněn na Státní památkový ústav s pobočkou v Brně a Slovenský státní památkový ústav, které se měly stát čistě odbornými institucemi. Celostátní koordinace sféry památkové péče ministerstvu školství, věd a umění zůstala,⁶ přičemž sem byla převedena větší část pracovníků zrušené české NKK. Již záhy začalo být zřejmé, že příslušné krajské národní výbory své nové povinnosti v této sféře většinou nejsou schopné z personálních a organizačních důvodů adekvátně zajistit.⁷ Řada agend, jejichž rozsah relativně rychle nabýval, a to nejen trvalým nárůstem státního kulturního majetku, ale nově i agendou městských památkových rezervací, přecházela živelně zpět na památkový ústav a příslušný odbor ministerstva. Podle Miroslava Buriana, který jej tehdy vedl, „úkoly památkové péče, plynoucí z kulturních i budovatelských potřeb našeho socialistického státu, se rozvíjely mnohem prudčeji než organizační rámce, ve kterých měly tyto úkoly nacházet své splnění. Došlo k jakési paradoxní situaci, že jsme svých úspěchů dosahovali určitou negací stávajících organizačních forem“.⁸ Otevřené přiznání problému však umožnily až výsledky kontroly celého systému provedené ministerstvem státní kontroly na podzim roku 1952.

Turbulentní změny analogicky s jinými sektory státní správy tak měly památkovou péči provázet i nadále. V březnu roku 1953, tedy po dvou letech vláda rozhodla o nutnosti opětovné reorganizace. Ministr školství a osvěty situaci narychlo operativně vyřešil sloučením všech zmiňovaných ústředních institucí – tedy VII. odboru ministerstva, Státního památkového ústavu i Státního fotoměřického ústavu⁹ –

do jediného úřadu nazvaného Státní památková správa.¹⁰ K 13. červenci 1953 byl tak vy-

■ Poznámky

2 Srov. Jan Kuklík, Srovnání československého znárodnění se zahraničím, in: idem, *Znárodně Československo*, Praha 2010, s. 352–357.

3 Zákon č. 150/1948 Sb. Ústavní zákon ze dne 9. května 1948 Ústava Československé republiky, kapitola první, § 19, odst. 2. Viz též Michal Novotný, *Česká památková péče mezi ideály a realitou* (disertační práce), FF UPOL, Olomouc 2019, s. 88.

4 Samostatná Národní kulturní komise působila na Slovensku.

5 Obecně k historii památkové péče v české části Československa Vlastimil Vinter, *Úvod do dějin a teorie památkové péče I. Nástin vývoje a základní ideové otázky památkové péče*, Praha 1982. – Idem, Vývoj a organizace státní památkové péče v Československu v letech 1945–1960, *Zprávy památkové péče* XX, 1960, č. 2, s. 53–57. – Jakub Pavel, Patnáct let památkové péče a její další výhledy, *Časopis společnosti přátel starožitností* LXIX, 1961, č. 3, s. 129–138. – Josef Hobzek, *Vývoj památkové péče v českých zemích*, Praha 1987. – Kristina Uhlíková, *Národní kulturní komise 1947–1951*, Praha 2004. – Novotný (pozn. 3).

6 Od vzniku Československa příslušela sféra památkové péče do resortu ministerstva školství a národní osvěty. Po roce 1945 se však název tohoto ministerstva několikrát měnil a sféra osvěty, do níž památková péče vždy příslušela, přecházela do kompetence jiných ministerstev. V letech 1945–1948 byla spravována ministerstvem školství a osvěty, 1948–1953 ministerstvem školství, věd a umění. V roce 1953 bylo vytvořeno samostatné ministerstvo kultury, jež působilo až do roku 1956, kdy bylo opět sloučeno s resortem školství a přejmenováno na ministerstvo školství a kultury (do roku 1967).

7 Národním výborům především nebyly zvýšeny mzdové prostředky na zaplacení dalších zaměstnanců, stávající pracovníci bohužel dané problematice nerozuměli a ani časově nebyli schopni ji vedle své dosavadní agendy zvládnout. Navíc vysokoškolsky vzdělaných odborníků bylo v Československu stále málo.

8 Miroslav Burian, Současný stav a problematika památkové péče, *Zprávy památkové péče* XVII, 1957, č. 1, s. 1–10.

9 Státní fotoměřický ústav byla státní instituce založená již v roce 1920, zaměřená na dokumentaci a soupis hmotných památek.

10 Počítalo se s tím, že tento operativní zásah bez opory v legislativě bude ještě v daném roce legalizován vydáním zákona o památkové péči. Politicky i v jiných směrech turbulentní rok však tento krok neumožnil. Srov. Vlastimil Vinter, Vývoj organizace státní památkové péče v Československu v letech 1945–1960, in: Jiřina Nesvadbková – Zdeněk Wirth – Vlastimil Vinter, *K vývoji památkové péče na území Československa. 1. svazek, Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1749–1958*, Praha 1983, s. 197–207, zde s. 203. – Novotný (pozn. 3), s. 313.

tvoreň pro českou část republiky¹¹ velký centrální orgán s rozsáhlou výkonnou pravomocí i odbornou kompetencí, navíc nejen pro oblast památkové péče, ale i ochranu přírody. Jednalo se o model preferovaný většinou praktikujících památkářů, kteří jej považovali za nejoperativnější a nejúčinnější pro reálnou praxi ochrany i správy památek.¹² Zapojení osvětových odborů krajských národních výborů do státní památkové péče zůstalo do určité míry zachováno, v regionech navíc jako dobrovolní pracovníci stále působili tzv. okresní konzervátoři, jejichž úkolem v této době bylo zvláště monitorovat případné ohrožení památek.

První komplexní památkový zákon v dějinách Československa byl schválen až v květnu roku 1958.¹³ Jeho vydáním bylo ukončeno relativně dlouhé chaotické poválečné období plné turbulentních změn, které památkovou péči prakticky ve všech sférách od základů změnily. Přes nesouhlas většiny odborných památkářů jím bylo uzákoněno důsledné oddělení odborné a výkonné složky, jež byla zcela přenesena na národní výbory, a decentralizace, Státní ústav památkové péče a ochrany přírody pouze metodicky koordinoval činnost tzv. krajských středisek (KSSÚPOP).

Instrumentalizace památek

V pramenech týkajících se vývoje české památkové péče po roce 1948 se mísí témata historie a politiky dějin. Důrazy sice odpovídaly momentální politické linii státu, ale v zásadě nebyly nové. Celá moderní památková péče v této době totiž obsahuje jak prvek poznávání minulosti, tak edukační prvky ukazující (zpřítomňující) národní dějiny. Zvláště silně se tyto akcenty a zájem o památky, především architekturu, v evropských společnostech projevovaly v průběhu 19. století a pokračovaly dále.¹⁴ V československé variantě komunistického totalitního panství se tak setkáváme se specifickým využitím již dlouhodobě existujících rámců pro potřeby ideologického narativu předkládaného státem včetně struktury státní památkové péče. V projevu předsedy vlády Antonína Zápotockého adresovaném předsednictvu Klubu Za starou Prahu v roce 1950 explicitně zazněly důležité teze ovlivňující soudobou péči o památky. Na jedné straně slyšíme důraz na uchovávání národní minulosti a její zpřístupnění v době velkých změn: „Kulturní dědictví, které přejímáme od mnohých předcházejících generací, je součástí našeho národního tvůrčího procesu a stalo se v nejčistším slova smyslu majetkem veškerého lidu. (...) Nezapomínáme na potřeby kulturní ani v době nejvážnějších hospodářských úkolů, které vyrůstají s přestavbou celého našeho života.“¹⁵ Na straně druhé ale zcela otevřeně zazněl princip ideolo-

Obr. 1. Miroslav Burian (1902–1980), *Sbírka fotografické dokumentace NPÚ, ev. č. 173561.*

gický podložený výběrovosti: „Památková péče však musí být soustředěna plánovitě na kulturní hodnoty, jejichž zachování je pro nás nezbytné. Není možno do rámce této péče pojímat všechno, co má kulturní význam, neboť život jde dále a vytváří hodnoty nové, jimž musí ustoupiti starší hodnoty méně významné.“¹⁶

Kodifikace v zákoně z roku 1958 se nevymykala výše uváděným tendencím, dokládá instrumentalizaci památkové péče jakožto struktury a jednotlivých památek pro účely politiky paměti komunistického totalitního panství. Cílem předpisu bylo „upravit ochranu kulturních památek (...), jejich využití a péči o ně pro jejich kulturně politický význam tak, aby památky byly zachovány, řádně spravovány, účelně společensky využity a zpřístupněny lidu a staly se tak významnou součástí kulturního a hospodářského života socialistické společnosti“.¹⁷ Konkrétní formou instrumentalizace památek pro ideologické účely se po zestátnění staly kategorie památkově chráněných objektů, o jejichž přípravě se ostatně zmiňoval také Antonín Zápotocký v citovaném projevu.

Kategorizace památek

Státní památková péče měla na základě různých legislativních opatření zabezpečit přímou správu a ochranu rozsáhlé skupiny státních hradů a zámků, dále zajistit vlastními prostředky rekonstrukci a ochranu městských památkových rezervací. Na ochranu dalších skupin památek měla odborně dohlížet a částečně ji subvencovat, přičemž zbývající finanční náklady měly nést státní resorty, do jejichž správy přislušely. Nebývalý nárůst množství památek, za které stát měl odpovídat, nutně vedl ke stanovení priorit, což bylo realizováno kategorizací památek.¹⁸

Zřejmě poprvé se schéma jako zásadní určující faktor při ochraně památek oficiálně objevilo ve vládním usnesení z července 1950, které se týkalo finančního zabezpečení památkové péče.¹⁹ Později, zvláště v době existence Státní památkové správy, byly tyto kategorie ještě dále precizovány. Vznikla relativně pevně daná struktura s přesnou hierarchií významu vytyčených skupin památek „pro novou společ-

1

¹² Dosavadní zaměstnanci památkových orgánů se obávali přenosu kompetencí na krajské či okresní národní výbory. Báli se zvláště upřednostňování lokálních zájmů z jejich strany, nedostatku odborníků na těchto úradech i nárůstu byrokracie při přenosu správy státních hradů a zámků. Viz Novotný (pozn. 3), s. 122.

¹³ Zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách, ze dne 17. 4. 1958.

¹⁴ Viz Zdeněk Beneš, *Historiografie 19. století*, in: Jana Čechurová – Jan Randák et al., *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Praha 2014, s. 59–117, zde s. 95–97. – Jan Randák, *Prameny lidové provenience a české lidové kronikářství*, in: ibidem, s. 330–342, zde s. 332.

¹⁵ Projev předsedy vlády Antonína Zápotockého k zahájení výstavy Za starou Prahu, *Za starou Prahu. Věstník pro ochranu památek* XXV, 1951, s. 6–10, s. 41.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách, ze dne 17. 4. 1958, § 1.

¹⁸ Památky byly samozřejmě kategorizovány i dříve především při jejich evidenci, doposud však jejich zařazení do určité skupiny bylo spíše systematizující pomůckou a na míru jejich ochrany nemělo vliv. Velmi vážným problémem československé památkové péče byla v této době neexistence celkového soupisu památek. První, stručný, věnovaný pouze Čechům byl publikován až v roce 1957. Viz Zdeněk Wirth (ed.), *Umělecké památky Čech*, Praha 1957.

¹⁹ Viz Zpráva ve věci péče o kulturní a historické památky, příloha usnesení 99. schůze vlády 6. 7. 1950, publikováno in: Jiřina Nesvadbíková (ed.), *K vývoji památkové péče na území Československa, 3. svazek. Výběr autentických dokumentů 1918–1958*, Praha 1983, s. 358–370.

■ Poznámky

¹¹ Na Slovensku až do vydání zákona č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách, působil Slovenský památkový ústav, jenž však se Státní památkovou správou úzce spolupracoval, jeho představitelé se často účastnili i pravidelných porad vedení.

2

3

Obr. 2. Kaštan, Museum počátků Československého dělnického hnutí, Praha 6, 50. léta 20. století, Sběrka fotografické dokumentace NPÚ, ev. č. 87051.

Obr. 3. Dědice, expozice v rodném domku Klementa Gottwalda, 50. léta 20. století, Sběrka fotografické dokumentace NPÚ, ev. č. 71708.

nost“,²⁰ jež se opírala zvláště o marxisticko-leninskou ideologii. Hlavní kategorie byly v té době ještě většinou rozčleněny na podkategorie seřazené podle své údajné důležitosti. Vlastní památkové hodnoty staveb i movitých děl určovaly význam památek až v rámci skupin, mnohdy však pouze v rámci podskupin, středověký kostel patřící do významově nižší skupiny sakrálních památek byl tedy podle této struktury méně významný než klasicistní pražský dům U Kaštanu, jenž jako místo založení Československé sociálně demokratické strany náležel do první kategorie.

Všechny dobové odborné syntetizující a popularizační texty věnované památkám i různé interní úřední zprávy jsou strukturovány podle těchto nově stanovených kategorií. Kategorizace však měla zvláště řadu praktických důsledků, odrážela stupeň péče, tedy především výši veřejných financí, které mohly být na ochranu, údržbu, ale i propagaci dané skupiny památek věnovány.

Tento systém priorit byl vytvořen pod vnějším ideologickým a utilitaristickým tlakem představitelů státu, a neodrážel tedy reálný pohled většiny odborných pracovníků památkové péče vychovaných na meziválečných vysokých školách k respektu ke klasickým památkovým hodnotám (zvláště v duchu tradice vídeňské školy dějin umění) na danou skupinu památek.²¹ Dokazují to do určité míry jejich publikované dobové texty,²² jež spíše působí dojmem urputné snahy nalézt ideologické či ekonomické argumenty pro zdůvodnění ochra-

ny všech kategorií památek, přičemž čím nižší pozici určitá skupina v systému zaujímala, tím propracovanější a vynalézavější se tato argumentace zdá. Zvláště zjevné je to v případě nejrozsáhlejší a z odborného hlediska nejhodnotnější skupiny sakrálních památek.

V období námi sledovaných 50. let zmiňovanou strukturu tvořily tyto hlavní kategorie památek v uvedeném pořadí:

1. „Památky na počátky a vývoj dělnického hnutí a socialismus u nás a na nejvýznamnější osobnosti spjaté s pokrokovými tradicemi československého lidu“;
2. Městské památkové rezervace;
3. Státní hrady a zámky;
4. Památky lidové architektury;
5. Památky tzv. rozptýlené, mezi něž jsou většinou řazeny i památky sakrální.

V následujícím textu vyjdeme z představené kategorizace a pokusíme se ukázat specifika ochrany a mnohdy i reálné správy jednotlivých skupin, případně podskupin památek.

Dělnické hnutí, socialismus, pokrok

Výjimečné ve více směrech bylo jistě postavení vždy na prvním místě zmiňovaných „památek na počátky a vývoj dělnického hnutí a socialismus u nás a na nejvýznamnější osobnosti spjaté s pokrokovými tradicemi československého lidu“. Tyto prioritní památky byly skupinou nejvíce propojenou s výkladem dějin podmíněným komunistickou ideologií a tvoří jednoznačné doklady, že před rokem 1960 (viz dále) měl v přístupu k památkám určující úlohu ideologický imperativ. Například prohlášení „rodného domu“ prezidenta Klementa Gottwalda v obci Dědice sice ani neodpovídalo historické realitě narození, ani neexistoval jiný věcný důvod pro udělení památkové ochrany, ale vyhovovalo potřebám propagandy. Pečlivě budovaný, veskrze pozitivní obraz „prvního dělnického prezidenta“ měl jednoznačně prvky vůdcovského kultu a snaha o zbožštění Kle-

■ Poznámky

20 Viz např. Miroslav Burian, Památková péče – součást socialistické výstavby našeho státu, *Zprávy památkové péče* XV, 1955, č. 1, s. 1.

21 Viz Tomáš Murár, Ve stopách Vídeňské školy. České univerzitní dějiny umění v Praze za první republiky, 1919–1939, in: Richard Biegel – Roman Prahel – Jakub Bachtík (edd.), *Století Ústavu pro dějiny umění na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy*, Praha 2020, s. 122–233.

22 Viz Miroslav Burian (pozn. 20), s. 1. – Josef Hobzek, Státní památková péče v českých krajích po roce 1945 (stručný nástin), *Časopis Společnosti přátel starožitností* XXXVI, 1957, s. 97–106. – Pavel (pozn. 5).

menta Gottwalda se plně projevila po jeho smrti. V oficiálním vzpomínání můžeme nalézt také linii zdůrazňující stálou přítomnost, která nese kvazisakrální prvky, přičemž jedním z prostředků udržování památky se stalo také uměle vytvořené místo vzpomínání, rodný dům.²³

Památky zařazené do nejvyšší kategorie přisloužely větší část 50. let k agendě zvláštního malého oddělení, jež bylo jako jediné odborné příomou součástí ředitelství Státní památkové správy. Jejich ochranu, mnohdy správu a v řadě případů také vznik nových památníků však koordinovala tzv. Ideová rada pro péči o památníky, pomníky, pamětní desky, která byla zřízena jako poradní orgán ministerstva kultury. Zasedali v ní zástupci tohoto ministerstva, Státní památkové správy, Ústavu dějin KSČ a Národního muzea. O jednoznačném směřování rady vypovídá skutečnost, že jejím předsedou byl ve sledovaném období ředitel Ústavu dějin KSČ Jindřich Veselý a schůze se nejčastěji odehrávaly v kancelářích právě této instituce. Komise připravovala postupně doplňovaný seznam památníků a pomníků, o něž by měla státní správa (nikoliv pouze státní památková péče)²⁴ pečovat, případně vytipovávala místa, kde by měly vzniknout nové pomníky. Seznam byl podle akutnosti zásahů, ale i významu památek rozdělen do pěti podkategorií. Konceptce Rady se rovněž promítla do úsilí o budování nových pomníků, památníků a umístování pamětních desek, a to podle hierarchie naléhavosti. Za zásadní se považovalo vybudování památníku bitvy u Ústí nad Labem (1426), odstranění závadných textů z památníku bitvy u Lipan (1434), archeologický průzkum v Trocnově, památník bitvy u Slavkova (1805), stávek v Duchcově a Frývaldově (1931), hrdiny Sovětského svazu Otakara Jaroše (1912–1943), vypálení obce Javoříčko (1945).²⁵ V souvislosti se severočeským regionem a slezskou částí Jesenicka nejvíce postižených vysídlením původního německého obyvatelstva lze hovořit přímo o budování nových, oslavných krajin revolučních tradic.²⁶ Nové památky se přitom snázely umísťovat do prostředí, kde nemusely tak výrazně konkurovat jiným, potlačovaným či přeznačovaným tradicím, především liberálně pojatého národního příběhu nebo katolicismu.²⁷

Městské památkové rezervace

Druhá kategorie památek, městské památkové rezervace, se v 50. letech stala výkladní skříní úspěchů státní památkové péče. Svě pořadí si však primárně zasloužily jako (ve srovnání s dalšími skupinami) z hlediska marxismu-leninismu relativně nejméně ideologicky zatížené. O komplexní ochraně jader historických měst česká a posléze československá

památková péče uvažovala v jisté formě kontinuálně již od přelomu 19. a 20. století.²⁸ V období po 2. světové válce však situace řady měst v pohraničí, dříve osídlených převážně vhnými německými obyvateli, začala být stále více alarmující. Historická jádra těchto sídel často s menšími, nedostatečně hygienicky vybavenými byty byla pro nové osídleny nejméně atraktivní, ještě v roce 1950 zde zůstávala neobydlená průměrně jedna třetina domů.²⁹ Opuštěné domy rychle chátraly. Podpora pohraničí byla v poválečných letech jednoznačně státní prioritou; toto území považovali představitelé státu za „laboratoř socialismu“, prostor nezatížený tradicí, kde mohly být nejsnáze realizovány cíle socialistického zřízení, a tak zde vedle stávající zástavby začala vznikat nová vrstva budovaného pohraničí s výrazně ideologizujícím vyzněním.³⁰

Nepřehlédnutelné chátrající domy, respektive většinou celé ulice v centrech měst, vizi „laboratoře socialismu“ bezpochyby stály v cestě. To byl patrně hlavní důvod, proč vláda v roce 1950 vyhlásila 30 jader stavebněhistoricky nejvýznamnějších měst za tzv. městské památkové rezervace.³¹ Podpora ochrany historického prostředí souvisela však také minimálně do roku 1956 s celkovou kulturní orientací doby na minulost, která je patrná i z historizujících tendencí první fáze socialistického realismu.³² Byla i jistým kontrapunktem k intenzivnímu budování průmyslu a jeho infrastruktury. „Rozkročení mezi minulostí (tradicí) a budoucností (socialismem) nepředstavovalo v průběhu padesátých let absurdní paradox či stav existující ‚režimu navzdory‘, nýbrž mnohem spíše svěbytný a funkční synkretismus v rámci jednoho a téhož – stalinskou ideologií podmíněného – modernizačního procesu.“³³

Výběr měst byl koncipován památkovým oddělením ministerstva školství, zvláště architektem a historikem umění Václavem Menclem, a nakonec v něm byla zastoupena i města ve vnitrozemí. Současně s vyhlášením rezervací vyčlenila vláda také finance na jejich tzv. památkovou asanaci, která byla rozvržena do dvou pětiletých plánů. Objekty v hranicích rezervace měly být postupně po jednotlivých domovních blocích rekonstruovány, tedy kompletně stavebně zajištěny, zbaveny nehodnotných přístaveb zvláště z 20. století, cenné detaily výzdoby restaurovány a jejich prostory přizpůsobeny soudobým standardům bydlení, případně jiného využití. Nově zaváděné plánované státní hospodářství se mělo stát zárukou realizace tohoto velkorysého a nesmírně náročného projektu. Vlastní technické řešení těchto rekonstrukcí bylo svěřeno nejprve speciálnímu R-atiéru zřízenému při státním podniku Sta-

■ Poznámky

23 Jednalo se o selskou usedlost, přestavěnou do ideálního podoby konce 19. století; k ní se přidružila „světnička“ v Rousínově, místě pobytu v letech 1920–1921. Viz Otakar Franěk (ed.), *Rodný domek Klementa Gottwalda v Dědicích. Světnička Klementa Gottwalda v Rousínově*, Praha 1959, s. 6.

24 Řada pomníků byla spravována obcemi či jinými resorty, např. armádou. V těchto případech mohla rada navrhnout udělení finančního příspěvku na jejich opravu z rozpočtu ministerstva kultury, většinou však spíše rozhodovala o charakteru rekonstrukčního zásahu, případně příslušného správce upozornila na jeho nutnost.

25 Viz Čeněk Pýcha, *Dějiny ve veřejném prostoru. Proměny institucí paměti* (disertační práce), Ústav českých dějin FF UK, Praha 2020, s. 60–61.

26 Viz Lukáš Fasora, *Krajina revolučních tradic (1920–1989) – kolébka nového člověka. Příklad Brněnska, Kladenska a Rosického-Oslavanska*, in: Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Denisa Nečasová et al., *Svědost sociálního experimentu. Nový člověk 20. století*, Praha 2017, s. 186–207, zde s. 191.

27 Ibidem, s. 200.

28 Zpočátku se tak dělo zvláště na půdě spolku Klub Za starou Prahu založeného v roce 1900 primárně na obranu historického jádra Prahy před plošnou asanací. Zde byly promyšleny nejen praktické kroky k záchraně pražské zástavby, ale rozpracovávány i teoretické zásady ochrany urbanistických celků. Klubem prošla většina nejvýznamnějších československých ochránců památek první poloviny 20. století. Podrobněji o Klubu Za starou Prahu a teorii ochrany historických měst v Československu viz především Ivo Hlobil, *Teorie městských památkových rezervací (1900–1971)*, Praha 1985.

29 Viz Burian (pozn. 8), s. 4. Mnoho dalších bytů v těchto domech bylo obydleno lidmi, kteří přišli ze zcela jiného kulturního prostředí a mnohdy nebyli schopni je adekvátním způsobem udržovat.

30 Viz Čeněk Pýcha, *Kniha k prohlížení a procházení. Vizuální reprezentace prostoru severních Čech, Dějiny – teorie – kritika* XII, 2015, s. 61–87.

31 Zpráva ve věci péče o kulturní a historické památky, příloha usnesení 99. schůze vlády 6. 7. 1950, publikována in: Nesvadbová (pozn. 19), s. 358–370. Patřila mezi ně jádra měst: Český Krumlov, České Budějovice, Tábor, Jindřichův Hradec, Třeboň, Domažlice, Prachatice, Cheb, Lohet, Litoměřice, Nové Město nad Metují, Pardubice, Litomyšl, Jihlava, Telč, Slavonice, Znojmo, Mikulov, Olomouc, Kroměříž, Štamberk, Praha – Staré Město, Malá Strana a Hradčany, Horní Slavkov, Planá u Mariánských Lázní, Kadaň, Horšovský Týn, Kutná Hora a Moravská Třebová. Viz Jiří Kostka – František Petr, *Městské památkové rezervace v Čechách a na Moravě*, Praha 1955.

32 „Historická města byla v těchto letech přirozeným jevištěm, na němž víc než dříve byly prožívány závažné události naší národní historie.“ Hlobil (pozn. 28), s. 30–31.

33 Michal Kurz, „Do služeb lidu!“ Historické dědictví jako součást ideálu „socialistického města“ v období padesátých let, *Historica Olomucensia* LIV, 2018, s. 257–287, zde s. 259.

4

Obr. 4. Jakub Pavel (1903–1974), *Sbírka fotografické dokumentace NPÚ*, ev. č. 170955.

Obr. 5. Oldřich Jakub Blažiček (1914–1985), *Sbírka fotografické dokumentace NPÚ*, ev. č. 173562.

voprojekt, jenž byl v roce 1954 transformován na Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů, známý spíše pod zkratkou SÚRPMO.³⁴ Záhy se také ukázalo, že na specifika rekonstrukčních zásahů na historických stavbách není možné aplikovat vyhlášky, jimiž se nově mělo zestátněné stavebnictví řídit. V roce 1951 proto vláda prohlásila památkovou údržbu za speciální druh stavební výroby, který se řídí svým vlastním režimem. Způsob plánování památkových úprav byl legalizován v roce 1952 Směrnicemi pro památkovou údržbu.³⁵ Podle Michala Kurze: „*Perspektivou mocenských elit jej [krok vyhlášení památkových rezervací] můžeme interpretovat jako zásadní pokus o ideologické přivlastnění historicky rostlého prostoru a symbolické zaštitění veškerého dění v něm centrální vládní a stranickou autoritou.*“³⁶

„Výsledek jest zvláště v Telči, kde celková památková úprava pokročila dále než ve Slavonicích, přímo uchvacující. Telč je naší chloubou, šíří se její sláva, pro její památkovou krásu našli obdivná slova uznání i vynikající zahraniční odborníci.“³⁷ Již v roce 1956, kdy ředitel Státní památkové správy Miroslav Burian takto nadšeně o rekonstrukcích v památkových rezervacích referoval, bylo většině zainteresovaných jasné, že tato rozsáhlá a nákladná akce je utopíí. Nová technokratická generace, která postupně reálné vedení státního hospodářství

5

přebírala,³⁸ nemohla mít pochopení pro takto vysoké výdaje na rekonstrukci historického prostředí, v němž bylo možné umístit relativně malé množství bytů či provozoven a život zde byl svázán řadou omezení. Navíc touha po nostalgické rekonstrukci historického prostředí již přestávala být od poloviny 50. let aktuální, přednost dostávalo nové a moderní. Důsledně zakonzervování historického stavu měst či dokonce obnova nezachovaných původních forem (náměstí v Novém Městě nad Metují) se staly nejen příliš drahými, ale také nepochopitelnými. Trvalé komplikace způsobovaly také četné nešvary státního stavebnictví. Po relativně úspěšných příkladech asanací rezervací v Telči, Českém Krumlově³⁹ či Slavonicích se krize celého systému plně projevila u asanace rezervace v Chebu. Dobová atmosféra, jež nedovoľovala tehdejšími mocenskými elitám přiznat nereálné nastavení systému a připustit nedostatků státem ovládaného hospodářství, vedla ke snaze svěst vinu na konkrétní jednotlivce, což vyvrcholilo na přelomu 50. a 60. let až soudními procesy a odsouzením koordinátorů celé akce v čele s významnými architekty a památkáři Josefem Pošmourným a Oldřichem Stefanem.⁴⁰

V dané době se však již kritika takto nastaveného systému ozývala stále hlasitěji, většinou se ale netýkala vlastního statusu městských památkových rezervací, který byl naopak v roce 1958 vtělen do památkového zákona. Aktualnost koncepce plošné ochrany městských jader ukázal i mezinárodní ohlas v 50. a 60. letech, který československé rezervace jak ve východním, tak v západním bloku získaly.⁴¹ Negativem však bylo, že rezervace společně se státními

■ Poznámky

34 Viz Václav Girs, SÚRPMO – čest jeho památce? *Zprávy památkové péče* LXIV, 2004, č. 4, s. 500–504. – Josef Němec, Místo a úloha SÚRPMO ve druhé polovině 20. století. Pohled na Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů a jeho odkaz s odstupem let, in: Milan Pavlík – Josef Štulc – Martin Kubelík (edd.), *Historická inspirace. Sborník k poctě Dobroslava Líbala*, Praha 2001, s. 311–320. – Jiří Vohrna, *Pěťadvacet let činnosti Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů. 25. výročí trvání ústavu*, Praha 1979.

35 Směrnice pro památkovou údržbu vydané ministerstvem školství, věd a umění, 24. 3. 1952, *Sbírka oběžníků pro KNV* 4, (1952), 14, publikována in: Nesvadbíková (pozn. 19), s. 388–395. Definitivně poté upraven Předpis vládního výboru pro výstavbu o sestavování projektové a rozpočtové dokumentace pro památkové úpravy na základě vládního nařízení č. 8/54 dne 22. února 1954.

36 Kurz (pozn. 33), s. 276.

37 Burian (pozn. 20), s. 3.

38 Matěj Spurný, *Most do budoucnosti: laboratoř socialistické modernity na severu Čech*, Praha 2016, s. 65.

39 Viz Marek Krejčí, Mezi asanací a regenerací. Městská památková rezervace Český Krumlov v padesáti letech socialismu, in: *Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví*, České Budějovice 2010, s. 291–304.

40 Viz Marek Krejčí, Josef Pošmourný – architekt v soukolí doby, *Zprávy památkové péče* LXXXII, 2022, č. 1, s. 31–37.

41 Ohlas v SSSR dokládá mimo jiné dopis člena odborně-metodického výboru pro ochranu kulturních památek při Prezidiu Akademie věd SSSR, akademika a hlavního poradce Josipa V. Stalina v otázkách ochrany architektonického dědictví Igora Grabara (1871–1960, dopis z 10. 1. 1957, Národní archiv (NA), fond Státní památková správa, kart. 3, inv. č. 2). Dále byly úspěšně prezentovány v expozici mezinárodní putovní urbanistické výstavy v Moskvě. Viz František Kalivoda (ed.), *Výstavba a přestavba měst v Československu v letech 1945–1957. Dokumentační katalog čs. expozice mezin. putovní urbanistické výstavy, uspoř. při 5. mezin. kongresu architektů U.I.A. (Mezinárodní unie architektů) v Moskvě 1958*, Praha 1958.

Významný italský urbanista Giovanni Astengo se o nich jako o příkladném přístupu zmiňuje ve svém obsáhlém hesle věnovaném urbanismu v *Enciclopedia Universale dell'Arte*. Srov. Giovanni Astengo, „Urbanistica,“ in: *Enciclopedia Universale dell'Arte*, vol. XIV, Venezia 1966, s. 255. V roce 1960 publikovali Jiří Hruža a Otakar Nový rozsáhlý článek o rezervacích v Československu v italském časopise zaměřeném na urbanismus (Jiří Hruža, Otakar Nový, *Conservazione e rigenerazione dei centri storici in Cecoslovacchia*, *Urbanistica* XXIX, 1960, č. 30, s. 18–52).

hrady a zámky jakožto přednostně chráněné, navíc s očekávaným zájmem veřejnosti, samozřejmě odsouvaly stranou praktickou ochranu rozptýlených památkových lokalit.⁴²

Státní hrady a zámky

Z více než tisícovky historických šlechtických sídel v Čechách, na Moravě a ve Slezsku vyvlastněných jejich původním, zvláště šlechtickým majitelům⁴³ bylo státní památkovou péčí postupně vybráno více než 150 uměleckohistoricky nejceněnějších objektů většinou s rozlehlymi okolními areály zahrad a parků o celkové výměře 30 km².⁴⁴ V prostorách těchto hradů a zámků byl soustředěn nejceněnější mobiliář ze zbývajících vyvlastněných šlechtických sídel, ale i dalších objektů, např. z domů a bytů továrníků, sběratelů či lidí odsouzených mnohdy z politických důvodů k propadnutí majetku. Část z tohoto rozsáhlého souboru prohlášeného podle zákona č. 137/1946 Sb. za tzv. státní kulturní majetek byla následně propůjčena veřejným sbírkovým i dalším institucím, například Úřadu vlády, ministerstvům a jiným centrálním úřadům pro vybavení reprezentativních prostor. Zařizovány jím byly také rektoráty vysokých škol či kanceláře ředitelů kulturních institucí.⁴⁵ Správa celého tohoto konvolutu však stále příslušela centrálnímu památkovému orgánu, nejprve Národní kulturní komisi a po jejím zrušení ke konci roku 1951 jejím nástupcům – ministerstvu školství, věd a umění a posléze Státní památkové správě.⁴⁶

Jedním z prvních a hlavních úkolů, kterým v roce 1953 ministr kultury nově zřízenou Státní památkovou správu pověřil, byla generální inventarizace tohoto movitého státního kulturního majetku. Právě jeho nedostatečná evidence byla totiž jednou z hlavních výtek kontroly provedené ministerstvem státní kontroly na podzim roku 1952.⁴⁷ Rozsáhlá celoplošná inventarizační akce probíhající v letech 1953 a především 1954, do níž musela být zapojena řada externích pracovníků, jejichž odborná úroveň byla mnohdy přinejmenším sporná, nakonec evidovala 419 904 inventárních čísel předmětů zanesených do inventářů dnes nazývaných černé knihy.⁴⁸

V polovině roku 1954 bylo následně přikročeno k inventarizaci knih soustředěných ve sběrnách státních hradů a zámků, místa jejichž původu byla v zásadě obdobná jako v případě výše zmiňovaného mobiliáře – tedy zvláště vyvlastněné zámecké a v menší míře měšťanské knihovny. Koordinaci této dlouhodobější akce i následnou správu vybraných, v celistvosti ponechaných knižních celků (nejceněnějších historických zámeckých knihoven) převzala Knihovna Národního muzea.

Již krátce po konfiskaci první rozsáhlé skupiny šlechtických sídel v roce 1945 bylo vedením československého státu rozhodnuto o zpřístupnění jejich relativně početné nejceněnější části široké veřejnosti, což korespondovalo s výraznou levicovou orientací celé tehdejší politické reprezentace i společnosti.⁴⁹ Otevírání 48 v první fázi vybraných hradů a zámků veřejnosti probíhalo z různých důvodů postupně a až do roku 1950 relativně pomalu,⁵⁰ byla precizována jeho forma a promyšleny argumenty zdůvodňující prezentaci bývalého majetku šlechty, tedy z ideologických důvodů příkře odsuzované sociální skupiny. Jedna z ideoložek tehdejší památkové péče Ema Charvátová k tomu v roce 1953 uvedla: „Zde se ocitáme u hranice, za níž počíná nová éra památkové péče, totiž ideová práce. Ideová práce spojuje v sobě rýze odbornou činnost s politickou úvahou a aplikací marxisticko-leninské filosofie. Nová společnost se neptala, jak udržovati památku (to bylo věcí odborníků), ale proč.“⁵¹

Bylo nutné vyrovnat se také s tím, že původ soustředěného mobiliáře, s jehož prezentací na objektech se počítalo, byl velmi různorodý. I podle odborníků, například Vladimíra Novotného, tehdejšího ředitele Národní galerie i Ústavu teorie a dějin umění Československé akademie věd, bylo „nutno uvolnit zásadu vázanosti materiálu na původní místo a tím také porušit zásadu uchování tzv. původního zařízení interiéru i uchovávání celků mobiliáře“.⁵²

■ Poznámky

⁴² Srov. Miloš Stehlík, *Kam kráčíš, památková péče*, Brno 2018, s. 48–49. Viz též Ivo Hlobil, *Na základech konzervativní památkové péče*. Výbor z textů, Marek Perůtka (ed.), Praha – Olomouc 2008, s. 20–28.

⁴³ Ke konfiskaci šlechtických sídel nejnověji Kristina Uhlíková (ed.), *Konfiskované osudy. Umělecké památky z německého majetku získaného československým státem a jejich severočeským majitelé. Konfiszierter Schicksale. Kunstdenkmäler aus deutschem Besitz, erworben durch den tschechoslowakischen Staat, und ihre nordböhmischen Besitzer*, Praha 2019. – Šárka Radostová – Kristina Uhlíková, The history of furnishings collections from the standpoint of provenance research in the Czech Republic, in: Šárka Radostová (ed.) et al., *Ad unicum. Selected works of Gothic, Renaissance and Mannerist art from the National Heritage Institute, Czech Republic*, Praha 2020, s. 13–43.

⁴⁴ Objekty byly vybírány i přejímány postupně zvláště v závislosti na průběhu jednotlivých vln zestátnění soukromého majetku, viz pozn. výše včetně literatury.

⁴⁵ Celkem Státní památková správa evidovala 2 459 depozit, z toho trvalých 1 641. Trvalá depozita byla většinou na počátku 60. let převedena do majetku spravujících institucí.

⁴⁶ Status státního kulturního majetku byl zrušen až zákonem č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách.

⁴⁷ Viz Novotný (pozn. 3), s. 112. Viz též NA, fond Státní památková správa, kart. 55, inv. č. 184, zpráva o plnění vládního usnesení ze dne 10. března 1953 o odstranění nedostatků ve správě státního kulturního majetku.

⁴⁸ Inventarizace viz NA, fond Státní památková správa, kart. 12 a další materiály z tohoto fondu. Během této akce byly vytvořeny nové inventáře, tzv. operativně technická evidence („černé knihy“) všech objektů ve správě Státní památkové správy, a to zvláště pro tzv. kmenový (původní) mobiliář objektu, zvláště pro svozový (na objektu pouze deponovaný) mobiliář. Uloženy jsou po jedné kopii v Generálním pracovišti Národního památkového ústavu, na příslušném objektu, případně příslušném územním pracovišti NPÚ, a ve fondu SPS – dodatky v Národním archivu.

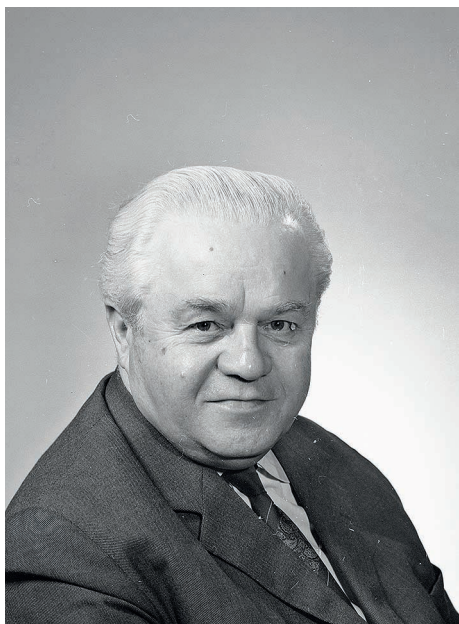
⁴⁹ „Bude provedena důsledná demokratizace, a to nejen umožnění co nejširším vrstvám přístupu do škol i k jiným pramenům vzdělání a kultury, ale i v ideovém směru: v zlidovění samého systému výchovy i povahy kultury, aby sloužila ne úzké vrstvě lidí, ale lidu a národu.“ Program československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků přijatý na prvé schůzi vlády dne 5. dubna 1945 v Košicích, [Praha] 1945.

⁵⁰ Důvodem pozvolnosti tohoto postupu bylo především zaneprázdnění NKK agendou výběru nejceněnějšího mobiliáře z mnoha dalších zestátněných objektů.

⁵¹ Ema Charvátová, Správa a využití státního kulturního majetku, *Zprávy památkové péče* XIII, 1953, č. 2, s. 33–55, zde s. 36. Opakované stížnosti návštěvníků již v době existence Národní kulturní komise, že kasteláni a průvodci se „nezmíní v úvodu ani během prohlídky o velkém dobrodiní, které skýtá dnešní lidově-demokratické zřízení, že umožňuje návštěvníkům prohlídky vzácných uměleckých staveb,“ vedly k vytvoření jednotného úvodního textu všech prohlídek. Text začínal větou: „Po vítězství slavné Rudé armády v roce 1945 a po vítězství únorovém v roce 1948 byla u nás navždy odstraněna příživnická kasta bývalá šlechta.“ Byl koncipován členem závodní organizace KSČ v komisi Pavlem Hložkem. Nakonec se však stal mezi návštěvníky, kteří jej byli většinou nuceni vyslechnout opakovaně při každé návštěvě státního hradu a zámku, natolik neoblíbeným, že byl raději v písemné formě umístěn v úvodní místnosti prohlídky. Viz Text předmluvy průvodců z roku 1951, NA, fond Státní památková správa, kart. 18, složka I-m, dále Kristina Uhlíková, *Národní kulturní komise (1947–1951)*, s. 53–54. Dále k této problematice viz Jiří Knapík – Pavel Šopák, Procházel místnostmi, ze sešitu četl a rukama ukazoval... Státní hrady a zámky v letech 1948–1960. Mezi vědou a dovolenou, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* XVI, 2010, č. 3, s. 197–209. – Martin Franc – Jiří Knapík, *Volný čas v českých zemích 1957–1967*, Praha 2013, s. 39. – Pavel Šopák – Jiří Knapík, Státní hrady a zámky (1948–1960). Mezi vědou a dovolenou, in: Igor Janovský – Jana Kleinová – Hynek Střiteský (edd.), *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960*, Praha 2010, s. 89–96.

⁵² „A kdybychom chtěli zpřístupňovat zámecké interiéry

6

Obr. 6. Vladimír Novotný (1901–1977), *Sbírka fotografické dokumentace NPÚ*, ev. č. 173559.

Obr. 7. Josef Hobzek (1908–1989), *Sbírka fotografické dokumentace NPÚ*, ev. č. 173563.

7

Po tzv. provizorních (rámcových) instalacích a muzeích bytové kultury určitého období, které se ukázaly z různých důvodů jako ne zcela vhodné řešení, zaměstnanci Národní kulturní komise a později jejich nástupců, zvláště historici umění Zdeněk Wirth, Ema Charvátová a Oldřich Jakub Blažiček, postupně vytvořili koncepci prezentace mobiliáře v zámeckých prostorách bez vitrín a popisů, jež byla následně nazvána interiérovou instalací. Oldřich J. Blažiček zdůrazňoval zejména její zásadní rozdíl oproti instalačním zvyklostem v muzeích a galeriích, východiskem zde byl podle něj historický a slohový charakter samotného objektu a cílem „celkový dojemový součin architektury, maleb a plastik i mobilního inventáře, nikoliv vyzdvížení jednotlivin“. ⁵³ Instalace měly podle oficiálních materiálů poučovat návštěvníky o charakteru interiérů minulosti a o vysoké úrovni dovednosti umělců a uměleckých řemeslníků i evokovat atmosféru, v níž se odehrávaly významné historické události; současně měly působit i čistě esteticky. Bylo možné v nich využít mobiliář bez bezprostřední vazby na daný objekt, jeho majitele i region a navíc uplatnit maximální počet exponátů, jež přitom nemusely být na nijak vysoké kvalitativní úrovni. ⁵⁴ Svým celkovým zaměřením samozřejmě instalace musely podporovat dobovou ideologickou interpretaci národních dějin (či spíše jí neměly odporovat); i z toho důvodu se prakticky plošně vyhýbaly potenciálně výkladově problematické-

mu období 20. století a osobnostem posledních majitelů, jejich primární orientace však byla umělecko-historická. Tato forma zpřístupnění neumožňovala samostatný pohyb návštěvníků prostory, ale vyžadovala doprovod průvodce, a to jak z bezpečnostních důvodů, tak vzhledem k nutnosti výkladu při absenci vysvětlujících textů. Průvodci byli ve svém výkladu vázání předem připravenými, odborně i ideologicky vyhovujícími sylaby. ⁵⁵ Interiérové instalace byly na řadě objektů ještě doplňovány klasickými expozicemi muzejního charakteru ⁵⁶ věnovanými zvláště historickým událostem či osobnostem spjatým s daným regionem nebo přímo s lokalitou. Výběr jejich témat i způsob prezentace byl již dobovou ideologií výrazně více zatížen.

V roce 1953 vznikl u ústředí Státní památkové správy dokument s názvem *Nástin perspektivního ideového využití památek*. Při zmíněném ideovém využívání se klade důraz na historické hledisko pojmávané perspektivou národního narativu, umělecko-historické hledisko zprostředkovávající jednotlivé umělecké slohy a kulturně-historické hledisko zaměřené na osobnosti, přičemž se přihlíží k politické výchově nejširších vrstev národa a pokrokovým tradicím českých (československých) dějin. Z koncepce Nástinu je patrné, že se jedná především o hrady, zámky, sakrální a případně další objekty, které poskytují prostor pro návštěvu či exkurzi a prostor pro vyprávění o minulosti. Objekty se tak měly stát součástí ideologizovaného výkladu českých dějin a tradiční uměnovědný pohled byl propojen s pokrokovými tradicemi národa, tj. jeho třídním uvědomováním, ⁵⁷ kde stěžejní roli hrálo husitství. ⁵⁸ Památková péče tedy po roce 1948 přinesla zvláštní situa-

ci: na jedné straně chránila nejvýznamnější umělecké a historické památky a tyto objekty často zpřístupnila návštěvníkům, na straně druhé je zasazovala do ideologizovaného výkladu dějin, a to jak ve formě prezentace, tak libret expozic a výkladů průvodců. ⁵⁹

U státních hradů a zámků, někdy označovaných také jako „objekty I. kategorie“, památkový orgán (Národní kulturní komise, ministerstvo školství, věd a umění a Státní památková správa) vykonával roli komplexního správce. Musel tedy zajišťovat nejen zmiňované formy zpřístupnění, ale také běžnou údržbu, veškeré rekonstrukce, a to včetně jejich projekční přípravy, správu zahrad, mnohde i vodních děl, inventarizaci a správu často rozsáhlých depozitářů, u veřejnosti zpřístupněných objektů poté též kompletní návštěvnícký servis a propagaci. Zvládnout toto vše bylo samozřejmě logisticky náročné a velmi zatěžující, navíc správní aparát bylo nutné vytvořit během relativně krátké doby a bez dosavadních zkušeností, protože

■ Poznámky

v jejich poslední podobě, a je tomu tak ještě na mnohých zámcích, musíme si uvědomit, že ukazujeme našemu lidu uspořádání interiérů tak, jak byly uskutečněny posledními majiteli, tedy z doby úpadkového živení této vrstvy.“ Vladimír Novotný, *Kulturní využití státních hradů a zámků, Umění VIII*, 1960, s. 278–283, zde s. 278.

⁵³ Zpráva V. Dvořákové mimo jiné o příspěvku O. J. Blažička, viz Vlasta Dvořáková, *Konference o úkolech památkové péče, Umění V*, 1957, s. 101–104, zde s. 103. Blažiček ve *Slovníku památkové péče* v roce 1962 ji charakterizoval takto: „*Interiérová instalace v památkových prostorech [...] vychází z historické individuality objektu, z architektury a původní funkce vnitřku, uplatňuje v něm památkový mobiliář i sbírky bez použití technik a moderní prezentace, ale s ohledem na historické uspořádání, v rekonstrukci nebo náznaku původní funkce a souvislosti.*“ Instalace, in: Oldřich Jakub Blažiček, *Slovník památkové péče*, Praha 1962, s. 82.

⁵⁴ K teorii české interiérové instalace v 50. a 60. letech viz především Ivo Hlobil, *K teorii interiérové instalace české památkové péče, Sborník památkové péče v Severomoravském kraji V*, 1982, s. 9–30. Znovu otištěno jako Ivo Hlobil, *K teorii interiérové instalace české památkové péče*, in: Hlobil (pozn. 42), s. 43–59.

⁵⁵ Srov. Květa Jordánová – Martina Indrová, *Průvodcovské texty v historické retrospektivě: Nástroj edukace, nebo ideologické manipulace? Zprávy památkové péče LXXXI*, 2021, č. 3, s. 302–310.

⁵⁶ Tyto expozice většinou vznikaly ve spolupráci s regionálními muzei, případně archivy.

⁵⁷ Srov. Pýcha (pozn. 25), s. 59–60.

⁵⁸ Viz např. Jan Randák, *V záři rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956*, Praha 2015, *passim*.

⁵⁹ Srov. Pýcha (pozn. 25), s. 61. Viz též Hlobil (pozn. 54).

zmiňovaná agenda byla pro státní památkovou správu zcela novou záležitostí.

Přímý odborný dohled státního památkového orgánu, vztahující se však již pouze na nemovitosti, se podařilo v roce 1949 rozšířit ještě o 170 zámeckých objektů tzv. II. kategorie. Podle dobové charakteristiky se mělo jednat o objekty, jež mají „*takovou hodnotu uměleckou a historickou a tudíž i složitější výpravu architektonickou, že jejich uvedení do dobrého a užitelného stavu vyžádá si větších nákladů, než jaké mohou poskytnouti předělci*“.⁶⁰ Těmi byly většinou školy, sociální ústavy různého druhu, regionální, ale také centrální muzea, archivy, případně i úřady státní správy, které měly zajišťovat běžnou údržbu těchto staveb. Rozsáhlejší rekonstrukce však již příslušely organizačně, odborně i finančně gesce památkového orgánu. Přesto se, pokud se zde nenacházely expozice muzeí, se zpřístupněním těchto objektů veřejnosti nepočítalo. Stovky zbývajících šlechtických sídel, jež byly využívány různými dalšími státními subjekty, byly udržovány již většinou pouze z utilitaristického hlediska. Míra narušení jejich památkových hodnot byla nejčastěji přímo úměrná charakteru provozu daného podniku či instituce, nejvíce devastující bylo většinou využití různými zemědělskými podniky.

Další kategorie památek

Čtvrté místo ve významovém žebříčku památkové péče 50. let zaujímaly hmotné památky lidového umění, především architektury. Zůstávaly však velmi výrazně ve stínu předchozích dvou rozsáhlých skupin, tedy městských památkových rezervací a hradů a zámků, na něž se vzhledem k náročnosti a rozsahu agendy památkové orgány soustředily především. Ku podivu na reálnou jim věnovanou pozornost neměl příliš vliv ani silný kult lidového umění prosazující se po 2. světové válce a zvláště v období stalinismu.⁶¹ Na vině zde zřejmě byla kromě zmíněné přetíženosti památkových orgánů jinou agendou také jistá bezradnost, jakým způsobem k jejich ochraně přistoupit. Na rozdíl od jiných skupin památek tyto většinou zůstaly v soukromém majetku a vzhledem k neexistenci komplexního památkového zákona se tedy pravomoc památkové péče na ně prakticky nevztahovala. Venkov v té době navíc procházel vzhledem ke kolektivizaci zemědělství radikální proměnou a mnoho dříve využívaných hospodářských objektů (stodol, stájí, sýpek) ztratilo svou funkci. Vlastní motivace majitelů historicky cenných obytných i hospodářských staveb k jejich zachování a pietní údržbě byla malá, navíc ji komplikoval nedostatek speciálních materiálů a neznalost příslušných technik. Nejvíce alarmující byla opět situace ve vysídleném pohraničí, kde noví majitelé k citlivé

údržbě těchto objektů nacházeli cestu ještě o poznání hůře než v jiných regionech. Památkové orgány se snažily alespoň o rozšíření počtu muzeí venkovské architektury pod širým nebem, skanzenů, tak aby v každém kraji bylo alespoň jedno, tato idea však byla realizována velmi pomalu.⁶² Většina aktivit zaměřených ve prospěch těchto památek se soustředila na dokumentaci, a to v prvé řadě těch, kterým hrozil zánik, a na opakovaná konstatování alarmující situace a neadresné výzvy k zásahu.⁶³

Pro další skupiny hmotných památek in situ byl v dobové terminologii nejčastěji používán termín rozptýlené památky. Rozsah vymezení této skupiny však do určité míry kolísal. V zásadě jimi měly být památky, na něž se do vydání zákona č. 22 v roce 1958 nevztahovala přímá pravomoc památkových orgánů, nebyly státním kulturním majetkem (státní hrady a zámky včetně zde uloženého mobiliáře) ani nestály v hranicích městských památkových rezervací. Teoreticky mezi ně tedy měly patřit i výše zmiňované památky lidového umění i první skupina památníků, které však prakticky vždy bývají uváděny samostatně. Do zřízení Státní památkové správy ochrana rozptýlených památek příslušela do agendy Státního památkového úřadu, respektive ústavy.

Nejvýraznější a největší podskupinou těchto památek byly sakrální památky, v dobové terminologii však spíše označované jako církevní či kultovní. Zákony ze dne 14. října 1949, č. 217 a č. 218 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem, kterými stát de facto přebíral kontrolu nad veškerým náboženským životem v zemi, přešla také péče o nemovitosti i mobiliář církví a náboženských společností po hospodářské stránce do kompetence státu. Jejich správou byl pověřen Státní úřad pro věci církevní, který také posléze v roce 1950 převzal majetek řeholů, jež byly tehdy v Československu zrušeny.⁶⁴ Státní úřad pro věci církevní a po jeho zrušení v roce 1956 církevní odbory krajských a okresních národních výborů měly být zodpovědné také za ochranu památek v tomto majetku.⁶⁵ I když neexistují přesné statistiky, počet a význam těchto památek byl jistě větší než v případě rozsáhlého konvolutu šlechtických sídel, o jiných zmiňovaných skupinách památek ani nemluvě.

Památkovým orgánům však v tomto případě příslušela pouze trpná role odborných konzultantů, kteří mohli reagovat až na základě přímé výzvy Státního úřadu pro věci církevní. Neměli právo rozhodovat o manipulaci s mobiliářem ani nesměli navrhnout opravy staveb a prostředky na ně zařazovat do státního rozpočtu.⁶⁶ Výkladní skříň přístupů státu k ochraně sakrálních památek a prezentací nového ideologicky

podmíněného výkladu role církve v dějinách českých zemí se měl stát pražský Strahovský klášter a zde zřízená expozice tzv. Památníku národní kultury, záhy přejmenovaná na Památník národního písemnictví. Jinak však ochrana památek pro Státní úřad pro věci církevní rozhodně nepředstavovala prioritní zájem, což se velmi záhy začalo projevovat na stavu těchto nemovitostí i movitých památek. Přístup vycházel z ideologicky podmíněného uvažování a církevní politiky komunistického státu.

Pro většinu odborníků z památkových orgánů byla však stále stěžejní hodnotou památky její umělecko-historická, potažmo historická

■ Poznámky

60 Zámky II. kategorie, zpráva o stavu 1951, NA, fond Státní památková správa, kart. 3, inv. č. 2.

61 Viz např. kapitola Milan Pech, Autenticita, vyprázdnění a možné řešení, in: Tomáš Winter – Pavla Machalíková (ed.), *Jdi na venkov! Výtvarné umění a lidová kultura v českých zemích 1800–1960*, Řevnice 2019, zejm. s. 364–370.

62 O zřízení těchto rezervací se zmiňuje např. Zpráva ve věci péče o kulturní a historické památky, příloha usnesení 99. schůze vlády 6. 7. 1950, publikována in: Nesvadbková (pozn. 19), s. 358–370.

63 Např. „*Zvláště je nutno, aby státní památková péče svými prostředky udržela památky tohoto druhu v původním stavu, neboť jejich vlastníci je představují a přizpůsobují novějším stavbám svého okolí, ač v řadě těchto staveb lze bydlet i při zachování jejich původní podoby.*“ Josef Hobzek, Státní památková péče v českých krajích po roce 1945 (stručný nástin), s. 100. K nejpodrobnějšímu rozboru situace památek lidového umění viz Jakub Pavel, O zásadách ochrany lidové architektury a kulturních hodnot na venkově, *Časopis Společnosti přátel starožitností* XXXVIII, 1959, s. 200–214.

64 Přímou správu majetku bývalých klášterů vykonávala Náboženská matice podléhající Státnímu úřadu pro věci církevní.

65 Viz důvodová zpráva k zákonu č. 217/1949 Sb., kterým se zřizuje Státní úřad pro věci církevní. Podrobněji k celé problematice viz Kristina Uhlíková, Ochrana sakrálních památek v českých zemích v letech 1945–1958, *Zprávy památkové péče* LXV, 2005, č. 4, s. 335–343. – Eva Richtrová, Akce VK – vyklizení benediktinského kláštera v Broumově v písemnostech Státního úřadu pro věci církevní a Náboženské matice, in: Martin Bakeš – Jitka Císařová – Kristina Uhlíková (edd.), *Osudy konfiskátů. Výzkum provenience a problematika přesunů kulturního majetku v Československu na základě prezidentských dekretů*, Praha 2020, s. 177–203.

66 Výjimku tvořily pouze památky, které přestaly sloužit bohoslužebným účelům, a byly tedy z gesce Státního úřadu pro věci církevní vyňaty. Srov. Burian (pozn. 20) s. 6.

8

9

cena. Snažili se tedy tento výrazný hendikep, který komplikoval snahy tyto objekty zachránit a zajistit na jejich rekonstrukce státní financování, různým způsobem překonávat. Ve svých dobových textech hledali cestu k obhájení jejich významu pro novou společnost směřující v duchu marxismu-leninismu k ateismu. Bohužel tyto snahy neměly příliš reálné výsledky a zvláště od 60. let se řada sakrálních staveb pomalu měnila v ruiny. Nejúčinnější metodou k jejich záchraně se nakonec ukázaly svépomocné akce farníků či dalších obyvatel daných lokalit. Ty však většinou zcela chyběly v pohraničí, kde všestranný nezájem o tyto památky v 70. a 80. letech vyústil v řadu demolice svého osudu ponechaných již zcela zdevastovaných kostelů a kaplí. Na situaci mnohdy reagovaly farnosti nebo jiné komunity svépomocnými, brigádnickými opravami a úpravami objektů, které sice vedly k jejich stmelení a v lokální kolektivní paměti jsou hodnoceny pozitivně, současně

ale docházelo k neodborným zásahům a poškozením staveb či jejich vybavení.

Další skupinou vysoce ohrožených památek byly stavby, případně i jejich zařízení nacházející se na území, jež mělo padnout za oběť prudce rostoucí spotřeby elektrické energie, kterou vyžadoval po vzoru a na nátlak SSSR budovaný těžký průmysl. Mezi takto postižené regiony patřilo především rozsáhlé území Severočeské hnědouhelné pánve zásobující uhlím většinu tepelných elektráren, ale také území zaplavená při stavbě tzv. Vltavské kaskády a vodních elektráren na ní.⁶⁷ Právě na tyto regiony se přednostně zaměřil Státní fotoměřický ústav a později dokumentační oddělení Státní památkové správy. Byla systematicky pořizována fotografická i plánová dokumentace a především podrobný soupis památek na těchto územích. V roce 1956 ministerstvo kultury tajně pověřilo památkovou správu kategorizací památek Severočeské hnědouhelné pánve, jež

Obr. 8. Karel Lercha, *Památník stávky v Duchcově, 50. léta 20. století, Sběrka fotografické dokumentace NPÚ, ev. č. 87168.*

Obr. 9. Duchcov, barokní špitál u zámku s kostelem Nanebevzetí Panny Marie, před 1956, *Sběrka fotografické dokumentace NPÚ, ev. č. F4313.*

měly být rozděleny na nemovité památky, které mají zůstat zachovány na místě, památky (movité i nemovité), jež mají být z tohoto kraje přeneseny, a na památky obětované těžbě, u nichž stačí pouze dokumentace. Tato třetí skupina pochopitelně zvláště u nemovitých památek výrazně převažovala.⁶⁸

S cílem předejít celkovému špatnému dojmu, který mohla tato plošná (byť postupná) demolice množství často relativně významných památek ve společnosti vyvolat, uložila vláda v roce 1955 ministerstvu paliv a energetiky zajistit ve spolupráci s památkovými orgány sejmутí a přenesení barokní fresky Václava Vavřince Reinera a barokních soch ze špitálu a zámeckého parku v Duchcově, který měl padnout za oběť povrchovému dolu Pokrok.⁶⁹ Transfer byl samozřejmě patřičně propagandisticky využit.

Ještě menší možnost zasáhnout ve prospěch ochrany historických památek měly památkové orgány v případě staveb a jejich zařízení nacházejících se v novém širokém pohraničním pásmu zvláště u hranic se zeměmi západního bloku a v tzv. vojenských újezdech. Zde byla většina

■ Poznámky

67 Z dobové literatury viz Zdeněk Budínka, Mimořádné úkoly památkové péče v zátopových oblastech, *Časopis Společnosti přátel starožitností* XXXVIII, 1959, s. 214–216. Nejnověji viz Martin Gaží, Vltavská kaskáda a památková péče padesátých a šedesátých let 20. století, příspěvek přednesený na konferenci Památky a památková péče v Československu a v dalších zemích střední Evropy ve druhé polovině 20. století. Bude vydáno v připravované publikaci z této konference.

68 Srov. NA, fond Státní památková správa, kart. 12, inv. č. 7, záznam z interní vědecké rady Státní památkové správy, 7. 7. 1956.

69 Špitál byl nakonec zdemolován v roce 1959, freska byla sejmuta, nového osazení se však dočkala až počátkem 80. let, kdy pro ni byl v duchcovském zámeckém parku vybudován speciální železobetonový pavilon. Těžba na místě špitálu však nakonec realizována nebyla. Viz např. Šárka Koukalová, Pavilon pro Reinerovu fresku v Duchcově, in: *Zprávy památkové péče* LXXVII, 2017, č. 7, s. 717–719. – Marian Hocheľ, Daň za modernitu. Okolnosti kolaudace a zpřístupnění pavilonu pro Reinerovu fresku v zámecké zahradě v Duchcově v letech 1982–1983, *Monumentorum custos. Časopis pro památky západních Čech* 2019, s. 61–78.

budov, historické objekty nevyjímaje, systematicky likvidována, protože komplikovala přehlednost prostoru. Pouze na zvláštní výzvu bezpečnostních či vojenských složek mohli pracovníci památkové péče alespoň zdokumentovat některé objekty, zvláště kostely, před jejich likvidací. Někde, spíše však výjimečně, se podařilo také zachránit nejvzácnější součásti mobiliáře těchto objektů.⁷⁰

(Sebe)prezentace památkové péče a role památek ve společnosti

Ve srovnání s prvorepublikovou situací se poválečné památkové orgány ve 40. a v 50. letech, zvláště potom Státní památková správa s desítkami zaměstnanců,⁷¹ mnohem více blížily státnímu podniku na údržbu, ochranu a využití památek než poradnímu odbornému orgánu. A v tomto duchu na ně začaly také úřady státní správy do určité míry nahlížet a požadovaly po nich mechanismy fungování běžné v hospodářských podnicích.

V tomto kontextu je pochopitelné, že publikované texty zaměstnanců památkové správy na jednu stranu vysvětlují specifika památkové péče ve srovnání s jinými sférami, zjednodušeně řečeno, proč stále náklady převažují nad výnosy. Na druhou stranu se snaží se státními podniky držet krok a vysvětlují, v čem je zásadní jejich přínos pro „život národa“, tedy proč se nová společnost nemůže bez památkové péče obejít. Snaha propagovat činnost a úspěchy státní památkové péče je zvláště v 50. letech velmi intenzivní. V nakladatelství Orbis bylo vydáno několik vizuálně velmi atraktivních publikací založených na kvalitních fotografiích; první v roce 1953, věnovaná státním hradům a zámkům,⁷² druhá v roce 1955, prezentující městské památkové rezervace,⁷³ a celou sféru poté obsáhla v roce 1961 vydaná kniha Vlastimila Vintera *Živý odkaz minulosti. Kulturní památky v Československu*.⁷⁴ V roce 1957 vyšla také populární francouzskojazyčná publikace *La protection des monuments historiques en Tchécoslovaquie*.⁷⁵ K postupně zpřístupňovaným objektům státních hradů a zámků vycházely praktické sešitové monografické publikace (kolem 10 ročně),⁷⁶ pro rozrůstající se počet návštěvníků byly k dispozici také četné pohlednice, a dokonce i krabičky se zápalkami doplněné vyobrazeními památek. Zapojit se záhy podařilo také filmový průmysl, vznikly výpravné dokumentární filmy, kulisy památek byly bohatě využívány i v hraných filmech.⁷⁷

Mezi hlavní turistické cíle komunistického Československa patřily státní hrady a zámky. V roce 1953 je navštívilo 1 195 467 turistů, v roce 1956 to bylo již 3 300 000, přičemž i nadále pokračoval stoupající trend.⁷⁸ Důvodo-

vá zpráva zákona č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách, z roku 1957 nadneseně mluví o státních hradech a zámcích jako o „*poutních místech nejširších vrstev našeho lidu*“.⁷⁹ Oblíbenou praxí navštěvování historických objektů ovlivnilo několik faktorů. Státní hrady a zámky byly oficiálně propagovány jako vhodné cíle a prostředí pro trávení volného času a směřovaly do nich organizované výpravy různého typu. Přestože se prohlídky soustředily jen na vybraná, ideologicky vyhovující témata a mnohovrstevnatost objektů se vytrácela, hrady a zámky nabývaly zážitků výrazně odlišných od každodenních vjemů včetně možnosti „dotknout se dějin“. Běžné navštěvování rovněž vyplývalo z uzavřených státních hranic a nuceného využívání tuzemských nabídek, ale také z celkového rozvoje turismu a automobilismu.⁸⁰ Památkové objekty se kromě toho objevovaly v československé kinematografii.⁸¹

V éře intenzivního soutěžení východního a západního bloku, jehož těžiště se v poststaliniském období pozvolna přesouvalo z oblasti zbrojení do jiných sfér, zvláště vědy a kultury, si vedení státu začalo uvědomovat možnost využít úspěchů státní památkové péče (při současném zamlčení demolice a chátrání památek zvláště v pohraničí) v propagaci výhod socialistického zřízení před kapitalistickým.⁸² Nezbytností publikovaných textů o československých památkách se staly věty typu: „*Skutečnost posledních let nám opravdu ukázala, že teprve společenský řád socialismu vytváří pravé a únosné podklady pro plné rozvinutí památkové péče*“.⁸³ Za vrcholný počín v propagaci československé socialistické památkové péče mimo socialistický blok můžeme považovat část expozice věnovanou památkám a péči o ně v československém pavilonu na světové výstavě EXPO 1958 v Bruselu,⁸⁴ který byl oceněn jako nejlepší zahraniční pavilon výstavy.

Problém dvojí optiky

Když historik umění Miloš Stehlík (1923–2020) stručně hodnotil období let 1948–1958, prohlásil: „*Patřili jsme pod ministerstvo školství a osvěty; ministerstvo kultury ani památkový zákon neexistovaly. Avšak památková péče byla respektována a ctěna; To řekl pan profesor [Stanislav] Sochor, ⁸⁵ slyšel jsem ještě po mnoha letech na jednáních, kterých jsem se zúčastnil. Vyjádření památkáře mělo váhu a platnost*“.⁸⁶ Individuální prosazení zájmů expertů díky silným osobnostem nebo sociálním vazbám bylo jistě možné a skutečně k němu docházelo, citát ale současně ilustruje jeden zásadní problém. Přístup ke kulturnímu dědictví a široký zájem o ně lze vnímat v pozitivní rovině společenské recepce. V českém prostředí měla péče o památky dlouhou a silnou

■ Poznámky

70 Podrobněji viz David Kovařík, *Devastace a zanikání kulturních památek jako následek demoličních akcí v českém pohraničí po roce 1945*, příspěvek přednesený na konferenci *Památky a památková péče v Československu a v dalších zemích střední Evropy ve druhé polovině 20. století*. Bude vydáno v připravované publikaci z této konference.

V některých případech přenesením do kostelů v okolí nebo uložení do sběren na státních hradech a zámcích.

71 V roce 1958 jen v centrále SPS v Hyberské ulici č. 3 v tzv. Swéerts-Sporckovském paláci v Praze pracovalo 165 zaměstnanců. Řada dalších pracovníků samozřejmě působila přímo na objektech státních hradů a zámků.

72 Viz Zdeněk Wirth – Jaroslav Benda, *Státní hrady a zámky*, Praha 1953. Pro velký zájem vyšlo záhy v roce 1955 druhé vydání.

73 Viz Jiří Kostka – František Petr, *Městské památkové rezervace v Čechách a na Moravě*, Praha 1955.

74 Viz Vlastimil Vinter, *Živý odkaz minulosti. Kulturní památky v Československu*, Praha 1961.

75 Viz Miroslav Burian, *La protection des monuments historiques en Tchécoslovaquie*, Praha 1957.

76 Srov. NA, fond Státní památková správa, kart. 3, inv. č. 2, zpráva o činnosti Státní památkové správy v roce 1957, 31. 1. 1958. Náklad v mezích přídelu papíru zdaleka nestačil poptávce.

77 Viz projekt Victor-E, *Visual Culture of Trauma, Obliteration and Reconstruction in Post-WW II Europe*.

78 Srov. NA, fond Státní památková správa, kart. 3, inv. č. 2.

79 Tamtéž, důvodová zpráva zákona č. 22/1958 Sb.

80 Srov. Jiří Knapík a kol., *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967 I*, Praha 2011, s. 39, 866–868. – Pýcha (pozn. 25), s. 77–78. Viz též Jiří Knapík – Pavel Šopák (pozn. 51). – Cathleen Giustino, *Open Gates and Wandering Minds. Codes, Castles and Chateaux in Socialist Czechoslovakia before 1960*, in: Cathleen Giustino (ed.), *Socialist escapes. Breaking away from ideology and everyday routine in Eastern Europe, 1945–1989*, New York 2013, s. 48–72.

81 Srov. Petr Hudec, *Obraz zpřístupňování památek v československém a českém hraném filmu a televizní inscenaci*, *The Journal of Culture* IX, 2020, č. 2, s. 10–21.

82 Např. v důvodové zprávě zákona č. 22/1958 Sb. (NA, fond Státní památková správa, kart. 3, inv. č. 2) můžeme číst: „*V posledních letech dosáhli jsme na tomto poli výsledků, které vzbuzují respekt jak v naší veřejnosti, tak i v zahraničí. Nyní, kdy naši zemi navštěvuje mnoho cizinců, je pro ně péče našeho státu o kulturní památky jedním z důkazů přednosti socialistického zřízení*“.

83 Pavel (pozn. 5), s. 129.

84 Viz Emilie Bartlová Benešová – Karolína Šimůnková, *Expo'58. Příběh československé účasti na Světové výstavě v Bruselu*, Praha 2008.

85 Stanislav Sochor (1882–1959), architekt, jedna z nejvýznamnějších osobností československé památkové péče první poloviny 20. století, dlouholetý předseda Státního památkového úřadu v Brně.

86 Srov. Stehlík (pozn. 42), s. 164.

10

Obr. 10. Cheb, náměstí Krále Jiřího z Poděbrad, foto 50. léta 20. století, Sběrka fotografické dokumentace NPÚ, ev. č. 90516.

tradici. Do těchto dlouhodobě utvářených tendencí vstoupil po únoru 1948 ještě výrazněji stát se svými požadavky: památková péče a památkové objekty se měly stát součástí širce ustavené indoktrinace prosazující marxisticko-leninskou ideologii, komunistickou politiku dějin a paměť.

S postupným ideologickým vyprazdňováním se sice z marxismu-leninismu mohla stát pouhá slupka vystavovaná na odív v podobě účasti na veřejných shromážděních, volbách, schůzích apod., avšak vnitřně nepřijímaná. Širokospektrální a dlouhodobá indoktrinace obyvatelstva se potýkala se řadou limitů včetně nezájmu, ale zůstávala součástí žitých světů historických aktérů, a to součástí velmi vlivnou a přes jistou mentální rezistenci všudypřítomnou.⁸⁷ Památková péče se v tomto ohledu zařadila k obdobně kolonizovaným institucím a prostředím škol všech stupňů, výchovy a volnočasových aktivit dětí a mládeže, školení nejrozličnějšího typu nebo například nově vzniklým sborům pro občanské

záležitosti vychovávajícím nového socialistického člověka a její pracovníci na tomto úsilí participovali.

Po roce 1948 můžeme pozorovat značné napětí mezi ideologickými imperativy komunistického totalitního panství a vnitřním nastavením památkové péče, jež spoluutváří kolektivní paměť oboru. Na jedné straně vidíme velký tlak na změnu společnosti, který se týkal rovněž ideologizace celé kulturní práce včetně památkové péče a prezentace historického a kulturního dědictví, na straně druhé ovšem památková péče poskytovala některým aktérům v podstatě klidné prostředí pro jejich odbornou práci bez ohledu na osobní, často dlouhodobě zastávané postoje, přičemž tito aktéři někdy dokázali prosadit expertní pohledy. Památková péče nestála mimo strukturu státu, nýbrž tvořila její součást a přímo se podílela na ideologizovaném zprostředkovávání národní minulosti. Témata související s minulostí, záchranou, péčí, inventarizací či dějinami umění ovšem mohla nabízet prostor pro osobní únik od tíživé reality k záchovnému narativu hraničícímu s nostalgii; kromě toho lze někdy vytušit rozpor mezi oficiálním zněním dokumentů a skutečným výkonem památkové péče. Můžeme tedy říci, že instru-

mentalizace památkové péče a instrumentalizace jednotlivých památek vedla postupně k vtažení struktury a památek do ideologizovaných výkladů, ale pracovníci památkové péče se zabývali především záchovnými aspekty bez ohledu na nedávné majitele objektů, například na vrátivší se Židy,⁸⁸ vyhnané Němce,⁸⁹ vyhnané šlechtice⁹⁰ nebo vyhnané řeholníky⁹¹ či továrníky a sběratele.

Přestože jednotlivci byli perzekvováni a vyloučeni z komunity historiků umění, naprostá většina v ní mohla setrvat a pokračovat v činnosti.⁹² Podle historičky umění Mileny Bartlové můžeme uvažovat o měkké rezistenci (*soft power*), loajálním odporu nebo každodenním

■ Poznámky

87 S řadou příkladů srov. Jaroslav Cuhra – Marie Černá – Markéta Devátá – Tomáš Hermann – Pavlína Kourková, *Projekt a prosazování komunistické výchovy v Československu 1948–1989*, Praha 2020. Dále srov. Denisa Nečasová, *Obrazy nepřítele v Československu 1948–1956*, Praha 2020. Ve vztahu ke komunistické straně (v době etablování totalitního panství) viz Matěj Bílý – Marián Lóži – Jakub Šlouf, *Nervová vlákna diktatury: regionální elity a komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956*, Praha 2019. – Václav Kaška, *Neukázněný a neangažovaný. Disciplinace členů Komunistické strany Československa v letech 1948–1952*, Praha – Brno 2014.

88 Viz např. Kateřina Čapková – David Rechter (edd.), *Židé, nebo Němci? Německy mluvící Židé v poválečném Československu, Polsku a Německu*, Praha 2019.

89 Viz např. Kristina Uhlíková (ed.), *Konfiskované osudy. Umělecké památky z německého majetku získaného československým státem a jejich severočeským majitelům. Konfiskované Schicksale. Kunstdenkmäler aus deutschem Besitz, erworben durch den tschechoslowakischen Staat, und ihre nordböhmischen Besitzer*, Praha 2019.

90 Viz např. Zdeněk Hazdra – Václav Horčíčka – Jan Župančič, *Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století. Der Adel Mitteleuropas in Konfrontation mit den totalitären Regimen des 20. Jahrhunderts*, Praha 2011. – Dita Jelínková Homolová, *Šlechta v proměnách. Osudy aristokracie v Československu v letech 1918–1948*, Praha 2017, s. 283–239. – Uhlíková (pozn. 89).

91 Viz Karel Kaplan (ed.), *Akce K – likvidace klášterů v roce 1950. Dokumenty a přehledy. 1. část*, Praha 1993. – Karel Kaplan (ed.), *Akce K – likvidace klášterů v roce 1950. Dokumenty a přehledy. 2. část*, Praha 1993. – Eva Richtrová, *Klášteří inventáře v první polovině 20. století na příkladu mužských benediktinských domů v Rajhradě a Broumově*, in: Jiří Roháček – Lubomír Slaviček (edd.), *Hortus inventariorum. Staté k problematice inventářů pro dějiny umění*, Praha 2018, s. 141–156.

92 Srov. Milena Bartlová, *Dějiny českých dějin umění 1945–1969. Dějiny umění slouží vědě o člověku*, Praha 2020, s. 207.

11

odporu, kdy historici umění hledali strategie přizpůsobení za cenu zachování existence a úrovně oboru a za cenu setrvání v instituci plnící úkoly komunistického státu, což se promítlo rovněž do užívaného jazyka. Nejedná se o specifikum dějin umění ani vědy,⁹³ nýbrž o široce uplatňované praktiky historických aktérů, které nelze zařadit ani do skupiny jednoznačně pronásledovaných, ani do skupiny jednoznačně prorežimních.

Morální problém hodnocení tohoto typu jednání však zůstává, protože případné evidentní přínosy byly vyváženy legitimizací, alespoň předstíraným přitakáním totalitnímu panství a jeho nárokům. Úsilí o oddělení vědeckého jádra (vlastního badatelského výkonu) a povinné ideologické slupky⁹⁴ (přítomné kupříkladu v předmluvě a pojmosloví) je iluzorní nejen kvůli opravdu určujícímu vlivu historického materialismu na celé dějiny umění.⁹⁵ Historik Lukáš Fasora v souvislosti s vytvářením krajin revolučních tradic výstižně konstatuje: „Propagandistická práce postupovala ruku v ruce s prací vědeckou. Jejich vzájemný vztah byl v podmínkách komunistického režimu podpůrný, řada historiků a etnografů přispívala svým dílem k rozvoji narace jak vědecké, tak mytické. U narace vědecké registrujeme převahu snahy definovat reálné problémy historického výzkumu s vazbou na diskurz živý souběžně i v zemích s odlišným režimem (...). Naopak diskurz mytický reagoval na politicko-ideologickou objednávku ze strany moci, neměl svůj pendant v nekomunistických zemích a v rámci provozu univerzit byl klasifikován jako obory vědecký marxismus, vědecký ateismus a jiné, vnímané

v rámci univerzitních struktur jako moderní a přímo poplatné politické moci (...).“⁹⁶

Ideologický imperativ tak mnohdy stojí v deklarovaném rozporu s vnitřním nastavením, habitem a ryze odborným vnitřním nastavením památkové péče. Kolektivní paměť oboru logicky zdůrazňuje obtíže spojené s jeho institucionalizací – chaos, podřízenost, minimální podporu ze strany dalších státních orgánů včetně financí, neprosazení odborného hlediska v řadě případů. Osobní snahy jednotlivců i úspěchy struktury lze jistě hodnotit pozitivně, ale současně je třeba odmítnout exkulpační narativ a pojmání památkové péče jako organizace stojící mimo ideologický tlak. O souvislosti výše popsaného rozporu mezi povinně deklarovanými a skutečnými postoji a následným vyvíjením ostatně výstižně hovořil Václav Havel již ve svém prvním prezidentském projevu 1. ledna 1990: „Morálně jsme onemocněli, protože jsme si zvykli něco jiného říkat a něco jiného si myslet. (...) Mluvíme o nás všech. Všichni jsme si totiž na totalitní systém zvykli a přijali ho za nezměnitelný fakt a tím ho vlastně udržovali. Jinými slovy: všichni jsme – byť pochopitelně každý v jiné míře – za chod totalitní mašinérie odpovědní.“⁹⁷ Památková péče a památkově chráněné objekty naopak byly využívány pro výchovu nového socialistického člověka, indoktrinaci, výklad dějin konvenující preferované politice paměti. Stát se opřel o stávající struktury, ale také značnou mentální připravenost československé veřejnosti na širokou péči státu o kulturní dědictví, kterou přijala otřesená societa již před 2. světovou válkou.⁹⁸

Obr. 11. Cheb, pohled na historické jádro města, 50. léta 20. století, Sběrka fotografické dokumentace NPÚ, ev. č. 94167.

V případě let 1945/1948–1960 se tento aspekt ukazuje jako zvlášť významný a ryze odbornou činnost nelze oddělit od správy památek ještě nedávno německých, židovských, šlechtických, vlastněných hospodářskými elitami, církevními institucemi nebo jinými osobami.⁹⁹ Legitimizace změny vlastníka se ale nezastavila u prosté etatizace památek a jejich ideologického překódování. Někteří příslušníci zmíněných „bývalých elit“ byli v ideologických textech nazýváni „bývalými lidmi“, „nepřátelskými osobami“ či jinak. První zmíněné sousloví, převzaté z ruského jazyka, označovalo „nesocialistické“ (zanikající) sociální skupiny; kartotéka těchto osob jim měla bránit v případném opětovném vzestupu.¹⁰⁰ Dehonestační označení „bývalí lidé“ pak v roce 1959 v souvislosti se systémem evidence zavedl rozkaz ministra vnitra pro šestnáct kategorií občanů (a v některých případech také jejich rodinných příslušníků),¹⁰¹ od roku 1964 se také v prostředí bezpečnostních složek užívalo označení „nepřátelské osoby“: „Jde o osoby, které vítězstvím dělnické třídy byly zbaveny

■ Poznámky

⁹³ Srov. ibidem, s. 214–225, 427–428.

⁹⁴ Srov. ibidem, s. 216.

⁹⁵ Srov. ibidem, s. 268, 344–350. Viz též Vítězslav Sommer, *Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha 2011, s. 158–169. Specificky k dějinám památkové péče viz Hlobil (pozn. 42), s. 60–74.

⁹⁶ Fasora (pozn. 26), s. 197–198.

⁹⁷ Václav Havel, *Projevy. Leden – červen 1990*, Praha 1990, s. 11–19, zde s. 12.

⁹⁸ Pro ilustrativní příklad oficiálního diskurzu viz například Vlastimil Vinter, *Kulturní památky a osvětová práce, Zprávy památkové péče* XIV, 1954, č. 4, s. 123–124.

⁹⁹ Viz Bakeš – Císařová – Uhlíková (pozn. 65).

¹⁰⁰ Srov. Petr Cajthaml, *Prověrky třídní a politické spolehlivosti v roce 1958*, in: Marie Černá – Jaroslav Cuhra, *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí: Československo 1948–1989*, Praha 2012, s. 54–71, zejm. s. 62 a 71.

¹⁰¹ Ke společenskému vnímání elit spojených s dobou před rokem 1948 viz případovou studii Eduard Kubů – Jiří Šouša, „Bývalí lidé“. Z podnikatele a manažera třídním nepřítelem – Ing. Jaromír Bečka s rodinou před únorem 1948 a po něm, in: Jiří Kocian – Markéta Devátá (edd.), *1948. Únor 1948 v Československu. Nástup komunistické totality a proměny společnosti*, Praha 2011, s. 215–224.

12

Obr. 12. Obálka publikace Františka Petra a Jiřího Kostky, *Městské památkové rezervace v Čechách a na Moravě* z roku 1955.

svého dřívějšího nadřazeného postavení na úseku hospodářského a kulturního života a které se s tímto stavem nesmířily. (...) Zkušenosti ukázaly, že protistátní činnost „bývalých lidí“ se v častých případech prolíná se závažnou trestnou činností (...). Jde zejména o spekulaci, pašování a rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví ve značném rozsahu.“¹⁰²

Rozkaz sice nesl úroveň přísně tajného pokynu, ale analogická označení se používala běžně a totožné propagandistické obrazy byly přítomny ve veřejném prostoru dlouhodobě. Kupříkladu televizní seriál s názvem *Třicet případů majora Zemana* vzniklý u příležitosti 30. výročí založení Sboru národní bezpečnosti mezi lety 1974 a 1979 jako oslavný a současně předkládající ideologicky vhodné interpretace dějin¹⁰³ obsahuje příběh odehrávající se shodou okolností v roce vydání citovaného rozkazu, 1959. Epizoda s názvem *Dáma s erbem ličí* podíl potomkyně šlechtického rodu na pokusu o krádež předmětů ze státem spravovaných zámků. Při odhalení se v závěrečné scéně propojuje hned několik kategorií „bývalých lidí“ a jejich údajné trestné činnosti: vražda, „rafinovaný zločinný pokus“ o krádež majetku v socialistickém vlastnictví, tedy ze státem zabaveného zámku, ilegální opuštění republiky a konečně příslušnost k „nacistickému šlechtickému rodu“.

Závěr

Státní památková péče v Československu byla po 2. světové válce konfrontována s nepoměrně komplexnějšími a náročnějšími úkoly než v předchozím období, nacházíme zde například a paradoxy. Převodem většiny památek ze soukromého do státního majetku dostala dříve nepředstavitelnou možnost u mnoha z nich ovlivnit výrazným způsobem jejich údržbu i využití. Současně však památkáři museli v podstatě bezmocně přihlížet devastaci řady jiných cenných památek, a to v případě pohraničního pásma nebo Severočeské hnědouhelné pánve i cílené a plošné. Úloha státu se razantně proměnila nejen ve smyslu vlastnických vztahů, ale také vzhledem k nárokům kladeným na uchovávaní kulturního dědictví, jeho prezentaci a vytváření památek nového typu.

Pro popis nejdůležitějších procesů, jež na konci 40. a v průběhu 50. let 20. století určovaly přístup ke kulturnímu dědictví v Československé republice, můžeme použít pojem instrumentalizace. Struktura památkové péče, mechanismy, její každodenní chod a praktický výkon ochrany památek, ale také vlastní objekty měly sloužit jako součást širokospektrální indoktrinace obyvatelstva. Ideologické narativy komunistického totalitního panství, jež využívaly památkovou péči a jednotlivé památky jako nástroje k prosazování hegemoniálního pojetí kultury, se sice objevily již po únoru 1948, jejich jednoznačné prosazení je ovšem poněkud paradoxně spojeno až s koncem 50. a 60. lety 20. století. Teprve po vydání zákona, pevnějším ustavení památkové péče v rámci státních struktur a její vnitřní konsolidaci měla instrumentalizace památkové péče a památkově chráněných objektů požadovaný efekt. Etatismus a prosazení myšlenky na státem garantovanou péči o kulturní dědictví ostatně kontinuálně navázaly na dobu tzv. protektorátu Čechy a Morava, u veřejnosti se rovněž v následujícím období pozice státu jakožto ochránce památek těšila značné podpoře.

V průběhu značně chaotických 50. let 20. století v prostředí památkové péče převažovaly praktické obtíže s fungováním struktury, která byla značně personálně i finančně podhodnocena, a přitom měla efektivně spravovat velmi rozsáhlý majetek se specifickými nároky na údržbu. Instrumentalizace a nároky státu jsou jasně patrné z kategorizace památek, z redukčního přístupu ke kulturnímu dědictví či vytváření nových míst paměti. Mimořádnou oblibu si mezi památkami získaly a dlouhodobě udržovaly státní hrady a zámky, častý cíl organizovaných zájezdů i soukromých výprav.

Památkové péči se v českém prostředí věnovali a věnují odborníci různého zaměření – historici, historici umění, architekti, absolventi technického vzdělání či restaurátoři. Již z tohoto důvodu nelze očekávat, že bychom mohli po roce 1948 sledovat jedinou strategii fungování. Všichni se ovšem museli vyrovnat se situací, která představuje jistou obtíž i pro badatele: na jedné straně se (v naprosté většině) stali součástí systému, který tvořil složku státního aparátu a který měl jednoznačný ideologizující účel, na druhé straně se pokoušeli zachovat odpovídající úroveň péče o narůstající množství památkově chráněných objektů a prosadit expertní přístup proti ryze ekonomickým a utilitárním zájmům jiných částí státního aparátu.

Mgr. Kristina UHLÍKOVÁ, Ph.D.

Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i.
uhlikova@udu.cas.cz

PhDr. ThLic. Michal SKLENÁŘ, Ph.D. et Ph.D.

Ústav pro studium totalitních režimů
michal.sklenar@ustrcr.cz

■ Poznámky

102 Rozkaz ministra vnitra ze dne 3. 1. 1959 (stupeň utajení: přísně tajné), https://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozказы/rmv_no/rmv_1_1959.pdf, vyhledáno 19. 7. 2021.

103 Viz např. Kamil Činátl, *Naše české minulosti, aneb, Jak vzpomínáme*, Praha 2014, s. 177–202. – Petr Blažek – Petr Cajthaml – Daniel Růžicka, *Kolorovaný obraz komunistické minulosti. Vznik natáčení a uvedení Třiceti případů majora Zemana*, in: Petr Kopal – Petr Blažek (edd.), *Film a dějiny*, Praha 2005, s. 276–294.